

MILLIY MAFKURA RIVOJIDA MA'NAVIY VA MADANIY QADRIYATLARNING AHAMIYATI

Turdali Malikov

Namangan davlat texnika universiteti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti

E-mail: malikov_77@mail.com

Tel: +998936667771

Annotatsiya: Ma'naviy madaniyatning ahamiyati milliy ideologiyani shakllantirish va rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu ilmiy maqolada ma'naviy madaniyat qadriyat sifatida qaraladi hamda ma'naviyat va madaniyat o'zaro bog'liq va ajralmas tushunchalar ekani ta'kidlanadi. Shuningdek, milliy ideologiya rivojlanishida ma'naviy madaniyatning o'rni va ta'siri ilmiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqola mazmuni qadriyatlar falsafasi – aksiologiya konsepsiyasi orqali yoritilgan. Tadqiqot jarayonida aksiologiya, qadriyatni baholash, qadriyatga asoslangan yondashuv, ma'naviy insonning axloqiy fazilatlarini kabi tushunchalardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: milliy ideologiya, qadriyatlar falsafasi, milliy g'oya, aksiologiya, ma'naviy meros, ma'naviy madaniyat, individual ma'naviyat, ijtimoiy qadriyatlar, ijtimoiy madaniyat, inson va jamiyat munosabatlari, insoniy fazilatlar.

Qadriyat – bu voqelikning turli komponentlarining obyektiv ahamiyati bo'lib, uning mazmuni ijtimoiy subyektlarning ehtiyojlari va manfaatlarini bilan belgilanadi. “Qadriyat” tushunchasi mazmun jihatidan “ehtiyot”, “manfaat”, “ne'mat”, “foйда” kabi tushunchalarga juda yaqin bo'lsa-da, ularga to'liq tenglashtirib bo'lmaydi va o'ziga xos mustaqil ma'noga ega. Ma'naviyatni qadriyatlarga asoslangan holda baholash insonning ma'naviy rivojlanish darajasi va uning madaniyatini aniqlash mezoni sifatida namoyon bo'ladi. Qadriyatlarga yo'naltirilgan qarashlarda jamiyatning moddiy va ma'naviy hayotidagi turli hodisalarning ahamiyati haqidagi tasavvurlar mujassam bo'ladi. Har qanday narsa yoki hodisaning, jumladan ma'naviyatning muayyan tomonining qadriyat sifatidagi mazmunini aniqlash va tushuntirish faqat aksiologiya kabi fan nuqtai nazaridan mumkin.

Aksiologiya – bu qadriyatlar falsafasidir. Qadriyat tushunchasi moddiy va ma'naviy hayotning turli obyektlarini tavsiflash uchun ishlatiladi. Qadriyat tushunchasi obyektiv voqelikni aks ettiradi. Aksiologiya nuqtai nazaridan eng oliy qadriyat – bu insonning o'zi, uning hayoti bo'lib, u evolyutsion rivojlanishning eng yuksak mahsuli hisoblanadi. Inson faoliyatining barcha turlari, xususan va eng avvalo mehnat faoliyati ham qadriyat sifatida qaraladi. Shaxsning qadriyatlarga

yo'naltirilganligi uning dunyoqarashi va fuqarolik pozitsiyasini ifodalaydi. U inson xulq-atvorining barcha turlarida motiv va rag'batlar tizimining tarkibiy qismi bo'lib, nafaqat harakatlarni belgilaydi, balki zamonaviy insonning har bir xatti-harakatining mazmunini ham yo'naltiradi[1].

Qadriyatlarga yo'naltirilganlik asosiy tayanch sifatida ma'naviy madaniyatni ham vertikal, ham gorizontal yo'nalishda qamrab oladi. Ma'naviy madaniyatning boshqa komponentlaridan farqli ravishda u nazariy hamda ijtimoiy-psixologik darajalarda ma'naviy madaniyatning rivojlanishi va faoliyat yuritishining umumiy tendensiyasini ifodalaydi. Bizning fikrimizcha, qadriyatlarga yo'naltirilganlik madaniyatning obyektiv asoslari bilan uning subyektiv tomonlari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Qadriyatlarga inson shaxsining ma'naviy madaniyatida moddiy va ideal birlik ifodalanadi[2].

Qadriyatlarga yo'naltirilganlik ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishiga juda sezgir bo'lib, ma'naviy madaniyat tashuvchilarining o'zaro nisbatini ham aks ettiradi. U shaxsning hayotdagi faolligini, uning harakatlari va ularning motivatsiyasini belgilaydi. Shuningdek, u shaxsni jamiyat va insonning o'zi uchun muhim bo'lgan qadriyatlarni anglash hamda ularni shakllantirishga yo'naltiradi. Qadriyatlarga yo'naltirilganlik jamiyat qadriyatlaridan ajralgan holda mavjud bo'la olmaydi. U shaxs tomonidan moddiy va ma'naviy madaniyat yutuqlarining subyektiv qabul qilinishini ifodalaydi. Aslida esa u qadriyatlarni ongli ravishda tanlash, zarur hollarda ularni jamiyat manfaatlariga muvofiq tarzda qabul qilish qobiliyatini bildiradi[3].

Ma'naviy qadriyatlar inson va jamiyat hayotida nihoyatda muhim rol o'ynaydi, chunki ular bilimlar, his-tuyg'ular va intilishlarning yig'indisini tashkil etadi. Ular insonning hayot mazmuni va maqsadini anglashga yordam beradi, shu bilan birga insonning ijodkor shaxs sifatida o'zini namoyon etishiga xizmat qiladi hamda uning jamiyat hayotining turli tomonlariga nisbatan munosabatini belgilaydi. Shuningdek, ular insoniyat oldidagi muayyan shaxsning haqiqiy xizmatlarini, shuningdek ijtimoiy rivojlanishning har bir bosqichining haqiqiy qiymatini baholash imkonini beradi. Inson ma'naviyatining mazmuni va mohiyatini tushunmasdan turib, shaxsning ma'naviy madaniyati, uning axloqiy fazilatlari va tanlagan qadriyat yo'nalishini tushunish mumkin emas.

Qadriyatlar har doim funksional ahamiyatga ega bo'lib, ular insonning ma'naviy intilishlarini, uning xulq-atvori va aniq harakatlarining yo'nalishini ifodalaydi. Shaxsning ma'naviy-axloqiy sifatleri insonlar o'rtasidagi munosabatlarni, shuningdek inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi omil sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Ma'naviy qadriyatlar chuqur anglanganda va shaxs hamda jamiyat tomonidan ongli ravishda qabul qilingandagina ijtimoiy mazmun kasb etadi hamda shaxs xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatadi[4].

Ehtiyojlarning shakllanishi va qadriyatlarni belgilash jarayoni nihoyatda murakkab jarayondir. Odatda inson turli qadriyatlarga yo'naltirilgan qarashlar orasidan tanlov qilish jarayonida qiyinchiliklar, ikkilanishlar va shubhalarni boshdan kechiradi. Natijada ba'zan hayotda muayyan qadriyatlarni amalga oshirish yo'llari to'g'ri tanlanmaydi. Tarixiy jarayonda ham bunday holatlar ko'p marotaba kuzatilgan. Ma'lumki, tarixiy jarayon avtomatik tarzda amalga oshmaydi. U qadriyatlarga yo'naltirilgan shaxslar, omma, ijtimoiy partiyalar va harakatlar faoliyati orqali amalga oshadi.

Bundan kelib chiqadiki, sivilizatsiyaning rivojlanishi va taraqqiyoti bevosita insonning ma'naviy fazilatlariga tayanadi. Bu fazilatlar ijtimoiy qadriyatlarning tarixiy tajribasi va ijtimoiy muhit ta'sirida shakllangan shaxsiy xususiyatlar majmuasini ifodalaydi. Shuning uchun ham shaxsning qadriyatlarga yo'naltirilganligini uning xatti-harakatlari va faoliyati motivlarining harakatlantiruvchi kuchi sifatida o'rganish orqali nafaqat shaxsning mohiyatini ochib berish, balki uning ong va xulq-atvorining rivojlanish qonuniyatlarini tushuntirish, jamiyat hamda zamonaviy davr taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlarini qadriyatlar nuqtai nazaridan anglash mumkin.

Shu bilan birga, qadriyatlarga bo'lgan munosabat inson faoliyati jarayonida shakllanishini ham hisobga olish zarur. Inson faoliyatining natijalari obyektivlashib, moddiylashib boradi va nafaqat ularni yaratgan shaxslarning, balki boshqa insonlarning ham mulkiga aylanishi mumkin. Natijada ular jamiyat madaniyatining tarkibiy qismiga kiradi. Bu jarayon odamlarning mehnat qurollarini, aloqa vositalarini o'zlashtirishi, ma'naviy merosdan foydalanishi, an'analar, san'at asarlari, axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalarida mustahkamlangan qadriyatlar orqali namoyon bo'ladi.

Albatta, inson faoliyatining barcha natijalari ham madaniyat elementlariga aylanmaydi. Faqat ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan, jamiyat ehtiyojlari va manfaatlariga javob beradigan natijalar madaniyat tarkibiga kiradi. Bunda faqat ma'naviy munosabatlar yoki ma'naviy ishlab chiqarish natijalari emas, balki moddiy ishlab chiqarish jarayonida vujudga kelgan natijalar ham qadriyat sifatida namoyon bo'ladi.

Ma'lum ma'noda qadriyat voqelikning turli komponentlarining obyektiv ahamiyatini ifodalaydi. Biroq "ahamiyat" tushunchasini faqat amaliy ahamiyat bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Chunki ijtimoiy ahamiyat ijobiy ham, salbiy ham bo'lishi mumkin. Biroq qadriyat tushunchasi asosan ijobiy ahamiyatni ifodalaydi. Aslida esa har qanday narsa yoki hodisa turli vaziyatlarda insonga foyda ham, zarar ham keltirishi, yaxshilik yoki yomonlik, adolat yoki adolatsizlik manbai bo'lishi mumkin. Shu sababli qadriyat sifatida ko'rilayotgan narsa odatda uning ijobiy jihati asosida baholanadi.

Shu bilan birga, narsalar o'z-o'zidan qadriyat bo'lib qolmaydi. Ular inson faoliyati va ijtimoiy munosabatlar jarayonida qadriyatga aylanadi. Demak, qadriyatlar narsalarning o'ziga xos xususiyati emas, balki ijtimoiy munosabatlar tizimiga kirgan hodisalarning xususiyatidir. Bu esa narsalar o'zaro ta'sir jarayonida ijtimoiy tabiat kasb etishini ko'rsatadi[5].

Jamiyat rivojlanishi jarayonida qadriyatlar ham, ularning qadriyatlarga yo'naltirilganligi ham o'zgarib boradi. Kecha qadriyat sifatida qaralgan narsa bugun o'z ahamiyatini yo'qotishi mumkin. Shu bilan birga, kelajakda yangi qadriyatlar paydo bo'lishi bilan birga, o'tmishdagi qadriyatlarga qaytish holatlari ham yuz berishi ehtimoldan xoli emas.

Jamiyatda mavjud bo'lgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning muhim tomonlarini aks ettiradi. Inson turli qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonida ijtimoiy tajriba orttiradi, ya'ni ijtimoiylashadi. U murakkab ijtimoiy tizimning turli tomonlari haqida ma'lumot oladi hamda ma'naviy madaniyatga yaqinlashadi.

Madaniyat rivoji jarayonida inson yangi qadriyatlarni yaratadi va avvalgi qadriyatlarni ham saqlab qoladi. Bu qadriyatlar esa madaniyatning keyingi rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Muayyan tarixiy davrga tegishli bo'lgan fikrlar, harakatlar va narsalarning qadriyati ularning jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilishi hamda insonning o'zini takomillashtirishiga hissa qo'shishi bilan belgilanadi.

Qadriyatlarning turli turlarini tavsiflashda moddiy va ma'naviy madaniyat qadriyatlari o'rtasidagi farqni ham unutmaslik muhimdir. Ma'naviy qadriyatlar faqat moddiy shaklda emas, balki ma'naviy ishlab chiqarish jarayoni bilan bevosita bog'liq faoliyat shaklida ham mavjud bo'ladi.

Qadriyat tushunchasi va undan kelib chiqadigan qadriyatlarga yo'naltirilganlik tushunchasi ma'naviy-axloqiy munosabatlarning eng muhim tomonlarini aks ettiradi. Bu tushunchalarda axloqiy, siyosiy va umumiy dunyoqarash qadriyatlari mujassam bo'lib, ular shaxsning dunyoqarashi va fuqarolik pozitsiyasini belgilaydi. Qadriyatlarga yo'naltirilganlik axloq subyektlarining barcha xatti-harakatlari va faoliyat shakllari motivlarining tarkibiy qismiga kiradi hamda ularning mazmuni va yo'nalishini belgilaydi. Shu tariqa, qadriyatlarga yo'naltirilganlik shaxs xulq-atvorining irodaviy va boshqa sifatlarini mujassamlashtirgan tartibga soluvchi omil sifatida namoyon bo'ladi[5].

Qadriyatlarga yo'naltirilganlik jamiyat va uning har bir a'zosining faoliyatini yo'naltirib turadi. U insonning muayyan sharoitlarda jamiyat manfaatlariga muvofiq ravishda qadriyatlarni tanlay olish qobiliyatini ifodalaydi. Jamiyatda qadriyatlarning juda ko'pligi inson uchun to'g'ri qadriyatlarga yo'naltirilganlikni tanlashda muayyan qiyinchiliklar tug'diradi. Shu sababli axloqiy-qadriyatlarga yo'naltirilganlikni shakllantirish jarayonida shaxs jamiyat idealini, ijtimoiy adolatni, burch, sha'n va qadr-

qimmat haqidagi tasavvurlarni mujassam etgan asosiy ijtimoiy, siyosiy, axloqiy va madaniy qadriyatlarga tayanishi lozim. Tarixiy tajriba shuni ko'rsatadiki, qadriyatlarga yo'naltirilganlikning barcha turlari inson xulq-atvoriga tartibga soluvchi ta'sir ko'rsatadi. Biroq bu ta'sirning kuchi va yo'nalishi har bir holatda turlicha bo'ladi. Qadriyatlar va qadriyatlarga yo'naltirilganlik ijtimoiy voqelikdan kelib chiqadigan tushunchalardir. Shu sababli qadriyatlarga yo'naltirilganlikni u shakllanishidan oldin mavjud bo'lgan obyektiv ijtimoiy munosabatlarning aks etishi sifatida talqin qilish mumkin. Boshqacha aytganda, qadriyatlarga yo'naltirilganlik ijtimoiy ongning barcha shakllari tuzilmasining muhim elementi bo'lib, u ijtimoiy voqelikdan kelib chiqadi va, eng avvalo, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar xarakteri bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Межуев В.Н. (2001). "Суверенность философского знания", Философские науки. Москва, №3, – С.62-64
2. Назаров К.Н. (2018). "Философия: логика, этика, эстетика", Учебник пособия. Ташкент, 2003 – С. 478.
3. Абдиразиков А.А. . Национальные духовные ценности и их место в самосознании нации. Монография. Ташкент, 1995. – С. 256.
4. Шабров О.Ф.. Духовные ценности как основа национально-государственной идентичности. Научная статья // Социально-политические науки. №3.2020. – Б. 45–52.
5. Эшмуратов А.А., Исмаилова Ж.Ф. . Роль национальных ценностей в повышении духовности молодежи. Научная статья // International Journal of Artificial Intelligence. №6. 2024. – Б. 401–405.